

**ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՊԱՏՎԻՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ԱՌԱՋԻՆ
ԲԱՆԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՈԼՍՈՒՄ
(1918 թ. հունիս)***

ԳԵՂԱՄ ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ

Հոդվածում հանգամանորեն լուսաբանվում է Կոստանդնուպոլսի և Բեռլինի հայկական պատվիրակությունների դիվանագիտական ռազմավարական ու մարտավարական դժվարին գործունեությունը: Առանձնահատուկ ուշադրության է արժանացել այն հանգամանքը, որ հայ դիվանագետները ձգտել էին Հայկական հարցի լուծումը գտնել Քառյակ միության պետությունների, մասնավորաբար՝ օսմանյան Թուրքիայի և կայսերական Գերմանիայի միջև աշխարհաքաղաքական, տնտեսական ու դիվանագիտական հակասությունների ու շահերի բախումների բարդ ու դժվարին իրողությունների մեջ:

Քննության առարկա են դարձել նաև Կոստանդնուպոլսում հայկական պատվիրակության (նախագահ Ավ. Ահարոնյան) առաջին բանակցությունները օսմանյան Թուրքիայի նախարարների խորհրդի մեծ վեզիր Թալեաթ և ռազմական նախարար Էնվեր փաշաների հետ:

Բանալի բառեր – Հայաստանի Հանրապետություն, Քառյակ միության պետություններ (Գերմանիա, Թուրքիա, Ավստրո-Հունգարիա), Հ. Օհանջանյան, Ավ. Ահարոնյան, Թալեաթ, Էնվեր, Բերսնդորֆ, Մուխթար բեյ

1918 թ. հունիսի 11-ի երեկոյան Հայոց ազգային կենտրոնական խորհուրդը ստացավ հեռագիր¹ օսմանյան Թուրքիայի արդարադատության և արտաքին գործերի նախարար, Բաթումի բանակցություններում թուրքական պատվիրակության նախագահ Հալիլ բեյից, որը Թալեաթ փաշայի անունից հրավիրում էր հայկական կողմին մասնակցելու Կոստանդնուպոլսի խորհրդաժողովին. «Մեր դաշնակիցների ներկայացուցիչները ուզում են բարեկամական դաշն կապել Կովկասի պետությունների հետ և արդեն Պոլսում են: Խնդրում եմ ժամանել նաև Հայաստանի ներկայացուցիչներին՝ Պոլսում բանակցություններ սկսե-

* Մուլն հոդվածը ֆինանսավորվել է ԱՄՆ պետքարտուղարության դրամաշնորհի շրջանակում: Այստեղ արտահայտված են հեղինակի դիրքորոշումները, որոնց համընկնումը ԱՄՆ պետքարտուղարության դիրքորոշումների հետ պարտադիր չէ: His article was funded by a grant from the United States Department of State. The opinions, findings and conclusions stated herein are those of the author and do not necessarily reflect those of the United States Department of State.

¹ Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 200, ց. 1, գ. 8, թ. 116:

լու»²: Հաջորդ օրը՝ հունիսի 12-ին, խորհրդի նիստում քննարկվեց հեռագիրը, և որոշվեց Թուրքիայի մայրաքաղաք ուղարկել պատվիրակություն հետևյալ կազմով. նախագահ՝ Ավ. Ահարոնյան (Հայոց ազգային կենտրոնական խորհրդի նախագահ), անդամներ՝ Ալ. Խատիսյան (Հայաստանի Հանրապետության արտաքին գործերի նախարար) և Մ. Պապաջանյան (ռուսական նախկին կայսրության Պետական դումայի պատգամավոր)³: Բացի երեք պատվիրակներից՝ իբրև խորհրդականներ հաստատվեցին գեներալ Գ. Կորգանյանը (ռազմական գծով), Գ. Խատիսյանը (ժողովրդագրության գծով) և Մ. Բունիաթյանը (տնտեսական-ֆինանսական գծով)⁴: Պատվիրակության ղեկմանի կառավարիչատաջին քարտուղար հաստատվեց Հ. Քոչարյանը, իսկ երկրորդ քարտուղար՝ Տ. Միրզայանը, քարտուղար-թարգմանիչ՝ Ֆ. Թախտաջյանը, քարտուղարի օգնական-ղիվանագիտական կցորդ՝ Լ. Լիսիցյանը, ղիվանագիտական ցրիչ՝ Հ. Բերբերյանը և սպասավորներ՝ Ա. Հարությունյանն ու Ջ. Սիմոնյանը: Նրանց ուղեկցում էին թիկնապահներ գնդապետ Շահբազյանը և պորուչիկ Ա. Աղաբաբյանը⁵: Պատվիրակությունը լիազորված էր Հայաստանի Հանրապետության կառավարության անունից ստորագրելու դաշնագրեր, համաձայնագրեր, դեկլարացիաներ, խնդրագրեր, հուշագրեր և միջազգային այլ փաստաթղթեր⁶: Ալ. Խատիսյանը գրում է. «Մենք մանդատ ունենք չեզոք լինելու և միջազգային բախումներից հեռու մնալու»⁷:

Ավելի վաղ՝ ապրիլ-մայիս ամիսներին, Բեռլինում գործել էր Հայոց ազգային կենտրոնական խորհրդի մեկ այլ պատվիրակություն՝ Ա. Ջամալյան, Գ. Մելիք-Ղարաբազյան, Լ. Նազարյան կազմով⁸: Հայ ղիվանագետները փորձում էին Հայկական հարցի լուծման համար օգուտ քաղել Քառյակ միության պետությունների, մասնավորաբար՝ օսմանյան Թուրքիայի և կայսերական Գերմանիայի միջև աշխարհաքաղաքական, տնտեսական ու ղիվանագիտական հակասություններից ու շահերի բախումներից: Նախորդիվ Օսմանյան կայսրությունը, կոպտորեն խախտելով Բրեստ-Լիտովսկի հաշտության դաշնագրում ամրագրված դրույթները և սահմանները, ներխուժել էր Անդրկովկաս, ինչը հակասում էր Գերմանիայի և նրա դաշնակիցների աշխարհաքաղաքական ու տնտեսական շահերին տարածաշրջանում: Այդ պատճառով էլ պաշտոնական Բեռլինը և նրա դաշնակիցները տարբեր առիթներով պա-

² ՀԱԱ, ֆ. 200, ց. 1, գ. 120, թ. 40:

³ Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 200, ց. 2, գ. 12, թ. 1, 24, ֆ. 222, ց. 1, գ. 141, թ. 253-254, նաև **Ա-Ղո** (Հովհաննես Տեր-Մարտիրոսյան), Հայության երկունքը, Եր., 2019, էջ 537:

⁴ Տե՛ս նույն տեղը:

⁵ Տե՛ս նույն տեղը:

⁶ Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 200, ց. 1, գ. 657, թ. 1, 2:

⁷ ՀԱԱ, ֆ. 200, ց. 1, գ. 8, թ. 116:

⁸ Մանրամասն տե՛ս **Ա. Հայրունի**, Հայկական խնդիրը Գերմանիայի արտաքին քաղաքականության մեջ 1918 թվականին, Եր., 2013, էջ 21-38:

հանջում էին Օսմանյան կայսրության ռազմաքաղաքական ղեկավարությունից անհապաղ դադարեցնել տարածաշրջանում ռազմական ներխուժումներն ու տարածքային բռնագավթումները: Սակայն վերջինս, անտեսելով դաշնակիցների բողոքներն ու պահանջները, համառորեն շարունակում էր իրականացնել համաթուրանական ռազմավարական, ծավալապաշտական իր ծրագիրը: Այդ առնչությամբ գերմանացի ռազմական և քաղաքական գործիչ, բանակի գլխավոր շտաբի պետ, գեներալ Էրիխ Լյուդենդորֆը գրում է. «Էնվեր փաշան ու թուրքական կառավարությունը ավելի շատ մտածում էին Կովկասում իրենց համաթուրանական նպատակների իրականացման, քան Անգլիայի հետ պատերազմելու մասին»⁹: Մինչդեռ Թուրքիան պաշտոնական Բեռլինի նախագուշացումներին և պահանջներին շարունակում էր հակադարձել անհիմն ու ստահող պատճառաբանություններով՝ լավ գիտակցելով, որ դաշնակից Գերմանիան երբևէ ռազմական ուժի դիրքերից չի խոսի: Գերմանացի ռազմական և քաղաքական մեկ այլ գործիչ՝ Կարլ Մյուլմանը, իր «Գերմանա-թուրքական ռազմական դաշինքը համաշխարհային պատերազմում» ուշագրավ աշխատությունում վկայում է թուրք ռազմաքաղաքական գործիչների չհիմնավորված բազմաթիվ հակադարձումների մասին: Օրինակ, ըստ հեղինակի, օսմանյան Թուրքիայի ռազմական նախարար Էնվեր փաշան, չընդունելով պաշտոնական Բեռլինի նախագուշացումները և պահանջները, «պատճառաբանում» էր. 1. թուրքական զորքերի առաջխաղացումը Անդրկովկասում անհրաժեշտ է իբր բոլշևիզմի ազդեցության տարածման վտանգը կանխելու համար, 2. տարածաշրջանում մահմեդականների նկատմամբ հայկական «դաժանություններին» վերջ դնելու համար, մի հանգամանք, որին Թուրքիան չի կարող «անտարբեր»¹⁰ նայել և այլն:

Ռազմաքաղաքական ստեղծված իրադրությունում Գերմանիան և նրա դաշնակիցները, ղեկավարվելով սեփական շահերով, ներքին և արտաքին խորը հակասությունների տրամաբանությամբ՝ ձգտում էին Վրաստանին և Հայաստանին հավաստիացնել, թե իրենց մղումներում անկեղծ են, սակայն իրականում «... ամեն կերպ դրդել»¹¹ նրանց, որպեսզի իրենց բողոքի ձայնը բարձրացնեն Կոստանդնուպոլսում հրավիրվելիք խորհրդածողովում՝ պահանջելով վերանայել և փոփոխել Բրեստ-Լիտովսկի հաշտության դաշնագիրը, տեղակայված թուրքական զորքերը ետ քաշել կովկասյան գրավված տարածքներից մինչև Կարս, Արդահան, Բաթում սահմանները, անհապաղ դադարեցնել ռազմական ներխուժումները տարածաշրջան և «հրաժարվել Բաթումի

⁹ Э. Людендорф, Мои воспоминания о войне 1914-1918 гг. (Военные мемуары), М., Вече, 2014, с. 562.

¹⁰ Տե՛ս С. Mühlmann, Das deutsch-türkische Waffenbündnis im Weltkrieg, Leipzig, 1940, էջ 199, տե՛ս նաև Ե. Մարգարյան, Դավադիր գործարք. Հայաստան - Ռուսաստան - Թուրքիա, Եր., 1994, էջ 60:

¹¹ Ե. Մարգարյան, նշվ. աշխ., էջ 61:

դաշնագիրը վավերացնելուց»¹²: Հունիսի 23-ին և 26-ին Կոստանդնուպոլսում Գերմանիայի հավատարմագրված դեսպան Ի. Բերնսդորֆը Հայաստանի Հանրապետության պատվիրակության նախագահ Ավ. Ահարոնյանի և Ալ. Խատիսյանի հետ հանդիպման ժամանակ առաջարկում է. «...Այժմ խնդիրը նրանում է, թե ինչպես Թյուրքիային ստիպել Բրեստի պայմանագիրը գործադրել»¹³ (վերանայել և փոփոխել – Գ. Պ.): **«Բայց պետք է հնարավորություն լինի նրա վրա պնդելու համար: Շատ լավ կլիներ, եթե Վրաստանը և Հայաստանը փոխադարձ համաձայնությամբ միանային որևէ հիմունքներով»**¹⁴ (ընդգծումը մերն է – Գ. Պ.): Ինչպես տեսնում ենք, **Գերմանիայի և նրա դաշնակիցների դիվանագիտական այդ մարտավարությունն արտահայտում և համընկնում էր նաև անդրկովկասյան նորանկախ հանրապետությունների պահանջներին:** Ավելորդ է ասել, որ յուրաքանչյուրը հետապնդում էր ռազմավարական և մարտավարական միանգամայն տարբեր նպատակներ:

Սակայն, ինչպես ցույց տվեցին հետագա դեպքերը և ռազմաքաղաքական իրադարձություններն ու դիվանագիտական բանակցային գործընթացները Բեռլինում, Կոստանդնուպոլսում, Վիեննայում և այլուր, **հայ դիվանագետների ապավինելը Գերմանիային և նրա դաշնակիցներին զուր էր և անիրատեսական, ուստի չարժանացավ նրանց «շոշափելի» աջակցությանը:**

Հայկական պատվիրակությունը, մեծ հույսեր կապելով Գերմանիայի կառավարության հավաստիացումների և աջակցության հետ, մի ընդարձակ հուշագրով դիմել էր պաշտոնական Բեռլինին՝ ազդելու Թուրքիայի ռազմաքաղաքական դեկավարության վրա՝ տեղակայված զորքերը ետ քաշելու գրավված հայկական այն տարածքներից, որոնք ամրագրված չէին Բրեստ-Լիտովսկի հաշտության դաշնագրի սահմաններում¹⁵: Մեկ այլ հուշագրով հայ դիվանագետները խնդրել էին Գերմանիայի աջակցությունը՝ կազմակերպելու Ցեղասպանության հետևանքով հայրենագրված վեց հարյուր հազար արևմտահայ փախստականների վերադարձն իրենց հայրենի օջախներ¹⁶ և այլն: Սակայն ինչ-ինչ պատճառներով հայկական պատվիրակությունը ընդհատել էր իր դիվանագիտական առաքելությունը և մայիսի 30-ին Բեռլինից վերադարձել Թիֆլիս¹⁷:

Ընդ որում, օրեր անց նույնանման դիվանագիտական առաքելութ-

¹² ՀԱԱ, ֆ. 200, ց. 1, գ. 8, թ. 117:

¹³ ՀԱԱ, ֆ. 200, ց. 2, գ. 13, թ. 4:

¹⁴ Նույն տեղում, թ. 1:

¹⁵ Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 200, ց. 2, գ. 11, թ. 100-101, տե՛ս նաև՝ «Армянский вопрос и геноцид армян в Турции (1913-1919). Материалы политического архива Министерства иностранных дел кайзеровской Германии (новые документы)», Сост., отв. ред. В. Микаелян, Ер., 1995, էջ 506-507, տե՛ս նաև «История иностранной интервенции в 1918 г., Документы». Ер., 1970, էջ 178:

¹⁶ Տե՛ս ԳԱ ԲՓ, ֆ. 446, օպ. 2, ձ. 39, լ. 63, ՀԱԱ, ֆ. 222, ց. 1, գ. 24, III մաս, թ. 398, ց. 2, գ. 11, թ. 2, 80, 102-103:

¹⁷ Տե՛ս **Հ. Ավետիսյան**, Հայկական հարցը 1918 թվականին, Եր., 1997, էջ 259:

յամբ մեկ այլ պատվիրակություն, որի կազմում էին Թիֆլիսի Հայոց ազգային կենտրոնական խորհրդի ներկայացուցիչներ Հ. Օհանջանյանը ու Ա. Զուրաբյանը, Բաթումի բանակցություններին մասնակցած Գերմանիայի ներկայացուցիչ զեներալ Օ. ֆոն Լոսովի առաջարկով և նրա հետ հունիսի 3-ին ուղևորվեց Բեռլին: Հ. Օհանջանյանի հրավերով պատվիրակությանը միացան նաև Ջեյմս Գրինֆիլդը (հայ էր մոր կողմից, Առաջին աշխարհամարտից առաջ հայ-գերմանական կոմիտեի նախագահ, Բեռլինի համալսարանի դոցենտ)¹⁸ և մեծանուն բանաստեղծ, արձակագիր և դիվանագետ Ավետիք Բասահկյանը¹⁹: Կարճ ժամանակ անց պատվիրակությունը հանդես եկավ Հայաստանի Հանրապետության կառավարության անունից և իր ակտիվ ու դժվարին դիվանագիտական առաքելությունը ծավալեց Բեռլինում, Վիեննայում և եվրոպական այլ քաղաքներում՝ այդ մասին պարբերաբար իրագեկելով Կոստանդնուպոլսի հայկական պատվիրակությանը: Բեռլինում պատվիրակությունը գործեց շուրջ հինգ ամիս՝ հունիսից մինչև նոյեմբերի սկզբները²⁰:

Այժմ վերադառնանք Ավ. Ահարոնյանի գլխավորությամբ Կոստանդնուպոլիս մեկնող Հայաստանի Հանրապետության պատվիրակությանը, որն իր դիվանագիտական բարդ ու դժվարին բանակցային գործունեությունը ծավալելու էր **բեռլինյան հայկական պատվիրակության հետ համախորհուրդ**: Նրանց նպատակն էր խորհրդաժողովում ներկայացնել և պաշտպանել Հայկական հարցը:

1918 թ. հունիսի 13-ի երեկոյան պատվիրակության հիմնական կազմը՝ Ավ. Ահարոնյանի գլխավորությամբ, ուղևորվեց Թիֆլիսից և նույն ամսի 19-ին երեկոյան ժամը 4-ին, հասավ Կոստանդնուպոլիս, իսկ Մ. Պապաջանյանը, Մ. Բունիաթյանը, գնդապետ Շահբազյանը և Հ. Բերբերյանը ժամանեցին հունիսի 24-ին²¹: Հունիսի 19-ին օսմանյան Թուրքիայի մայրաքաղաք ժամանեցին միաժամանակ նաև Վրաստանի և Ադրբեջանի պատվիրակությունները²²: Կոստանդնուպոլսի նավահանգստում կայանած «Գեներալ» նավի վրա նրանց դիմավորեց Օսմանյան կայսրության արտաքին գործերի նախարարության հատուկ պաշտոնյա, Աթենքում նախկին դեսպան Մուխթար բեյը²³: Պատվիրակության դիվանի կառավարիչ-առաջին քարտուղար Հակոբ Քոչարյանը հայտնում է, որ Մուխթար բեյին հանձնարարված էր «արտաքին գործերի նախարարության կողմից ընդունել հայկական, վրացական ու Ադրբեջանի պատվիրակությունները և նրանց համար անհրաժեշտ կար-

¹⁸ Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 200, ց. 2, գ. 11, թ. 47:

¹⁹ Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 200, ց. 1, գ. 656, թ. 121-124, 146-147, ց. 2, գ. 11, թ. 100-101:

²⁰ Տե՛ս Գ. Ա. **Петросян**, Отношения Республики Армения с Россией (1918-1920 гг.), Ер., 2012, էջ 46-47:

²¹ Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 200, ց. 1, գ. 8, թ. 117, ց. 2, գ. 12, թ. 42:

²² Տե՛ս նույն տեղը:

²³ Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 200, ց. 2, գ. 12, թ. 39, «Զանգ» լրագիր, Եր., 7 օգոստոսի, 1918 թ.:

գաղղություններ անելու և հոգատարություն անելու: ... Մեզ համար արդեն պատրաստված են երկու լավագույն հյուրանոցներում «Perapalace» - ը՝ վրացիների համար, «Թոքաթյան»-ը՝ մեզ համար: Իրենց ավտոմոբիլներով մեզ հասցրին և տեղավորեցին հյուրանոցներում, որտեղ ամենայն հարմարություններով մինչև օրս ապրում ենք: Մյուս օրը (հունիսի 20-ին – Գ. Պ.) նույն պաշտոնյան հայտնեց մեզ, որ երկու ավտոմոբիլ դրվում են մեր տրամադրության տակ ամեն օր առավոտից մինչև գիշեր, նույնպես և երկու պաշտոնյաներ դնում են՝ ամեն տեսակ հարմարություններ մեզ տալու համար»²⁴:

Հունիսի 23-ին Ավ. Ահարոնյանը Հայոց ազգային կենտրոնական խորհրդին իրագեկեց ուշագրավ հետևյալ տեղեկությունը. «Հայաստանի պատվիրակութեան ժամանումը Պոլիս շմեցուցիչ տպաւորութիւն է գործում թէ թիւրք և թէ հայ հասարակութեան վրա: ... Ժամանման լուրը տպագրում է թերթերում իբրև մի սենսացիոն նորութիւն, որը միանգամայն անսպասելի էր ամբողջ Պոլսի, ամբողջ Թիւրքիայի համար:

Թիւրք հասարակութիւնը ուղղակի շմում է, իմանալով ... Հայաստանի պատվիրակութեան գալը, որովհետև մինչև այժմ նա սովոր էր կարդալ, թէ հայութիւնը բնաջնջել է Կովկասում, թէ ամբողջ Կովկասը Տաճկաստանին է հպատակեցված, բայց հիմա յանկարծ տեսնում է հայութիւնը ոչ միայն չի ջնջւած, այլ, ընդհակառակը, մի առանձին պետութիւն է կազմած, որի ներկայացուցիչները եկել են Պոլիս:

Շմում և միանգամայն ցնցում է նաև Պոլսի հայութիւնը: Սա ևս կարծում էր, որ հայ տարրը Կովկասում այլևս չկայ, որ նա ազգովին բնաջնջել է, որովհետև տաճիկ կառավարութիւնը և տաճկական թերթերը այդպէս էին հաւատացրել նրան, և սակայն յանկարծ լսում է, որ հայութիւնը ոչ միայն կայ, այլ ընդհակառակը, պետութիւն էլ է հիմնել և իր պատվիրակութիւնը Պոլիս ուղարկել: Գիշերով թագուն տնից տուն են գնում հայերը, իրար շնջում այդ, ըստ երևոյթին անհաւատալի լուրը և նրա ստուգութեան մէջ հաւաստիանում»²⁵:

Խորհրդածողովը շարունակ հետաձգվում էր: Հայաստանի Հանրապետության պատվիրակությունը հարկադրված Կոստանդնուպոլսում մնաց հունիսի 19-ից մինչև նոյեմբերի 1-ը²⁶: Առաջ անցնելով նշենք, որ այդ ընթացքում արտաքին գործերի նախարար Ալ. Խատիսյանը և պատվիրակության մյուս անդամները՝ որպես դիվանագիտական առաքելության ներկայացուցիչներ, Կոստանդնուպոլսում լայն գործունեություն ծավալեցին նաև Հայաստանի Հանրապետության արտասահմանյան և հյուպատոսական ներկայացուցիչների նշանակման ուղղությամբ այն հեռավոր երկրներում ու քաղաքներում, որտեղ կային հայության սովոր գանգվածներ: Երևան վերադարձից առաջ՝ հոկտեմ-

²⁴ ՀԱԱ, ֆ. 200, ց. 2, գ. 12, թ. 39, նաև **Ա-Պ**, նշվ. աշխ., էջ 537:

²⁵ «Ձանգ» լրագիր, Եր., 1 դեկտեմբերի, 1918 թ.:

²⁶ Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 200, ց. 1, գ. 8, թ. 131:

բերի 21-ին, Ավ. Ահարոնյանը հեռագիր հղեց վարչապետ, արտաքին գործերի նախարարի պաշտոնակատար Հովհ. Քաջազունուն՝ առաջարկելով Կոստանդնուպոլսում Հայաստանի Հանրապետության ժամանակավոր ներկայացուցիչ նշանակել պատվիրակության քարտուղար-թարգմանիչ Ֆ. Թախտաջյանին²⁷:

Հունիսի 20-ին օսմանյան Թուրքիայի մայրաքաղաքում Գերմանիայի դիվանագիտական ներկայացուցչությունը հայկական պատվիրակությանը փոխանցեց Բեռլինից Հ. Օհանջանյանի և Ա. Զուրաբյանի ստորագրությամբ երկու հեռագրեր²⁸, որոնցով տեղեկացվում էր հայ դիվանագետներին այն մասին, որ ա. կայսերական Գերմանիայի ռազմաքաղաքական դեկավարությունը «ուզում է բարելավել իր վերաբերմունքը հայ ժողովրդի նկատմամբ... և մեզ բարեկամ են համարում»²⁹, բ. Կոստանդնուպոլսի խորհրդածոդովի անցկացումը ձգձգվում է, և այն հավանաբար իր աշխատանքները կսկսի երեք շաբաթից ոչ շուտ³⁰: Խորհրդածոդովի ձգձգման պայմաններում ընդունելի էր քննարկման ենթակա կարևորագույն հարցերը արծարծել օսմանյան Թուրքիայի և անդրկովկասյան նորանկախ հանրապետությունների ներկայացուցիչների մասնավոր հանդիպումների և դիվանագիտական անջատ բանակցությունների ժամանակ³¹: Ալ. Խատիսյանը նշում է, որ Կոստանդնուպոլսում հայկական պատվիրակության բազմաթիվ հանդիպումների և դիվանագիտական բանակցությունների ռազմավարական «գլխաւոր առարկաները չորս ամսւայ ընթացքին եղան երեք. Ա) Նպատակաշարմար սահմաններ կենսունակ Հայաստանի մը ստեղծման համար. Բ) Պոլսոյ խորհրդածոդովը. Գ) Հայերու անտանելի վիճակը Կովկասի մէջ: Այս հարցերու մասին էր, որ կը խօսէինք շարունակ այն բոլոր պաշտօնական թէ անպաշտօն անձերուն հետ, որոնց հետ առիթ ունեցանք տեսնուելու Պոլսոյ մէջ»³²: Ըստ Ալ. Խատիսյանի՝ հետաձգվող խորհրդածոդովի պայմաններում հայկական պատվիրակությունը հետամուտ եղավ իր ռազմավարական նպատակներին հասնելու **դիվանագիտական երեք հիմնական մարտավարական ուղղություններով. «Ա) Մեր յարաբերութիւնները թուրք նախարարական խորհուրդին հետ, Թալէաթ փաշայի եւ Էնվեր փաշայի գլխաւորութեամբ. Բ) Մեր յարաբերութիւնները օտար դեսպաններու հետ, Գերմանիոյ դեսպան Կոմս Պերնատորֆի, Աւստրո-Հունգարիոյ դեսպան Մարքիզ Բալավաչինիի եւ Պուլկարիոյ դեսպան Քօլշեֆի, ինչպէս նաեւ չեզոք պետութեանց՝ Պարսկաստանի եւ Շւէտի դեսպաններուն հետ. Գ) Մեր յարաբերութիւնները երիտասարդ թուրքերու կոմիտէի, ինչպէս նաեւ թուրք պետական ազդեցիկ գործիչներ-**

²⁷ Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 200, ց. 1, գ. 657, թ. 294, ց. 2, գ. 12, թ. 102:

²⁸ Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 200, ց. 2, գ. 12, թ. 39:

²⁹ ՀԱԱ, ֆ. 200, ց. 1, գ. 8, թ. 117:

³⁰ Տե՛ս նույն տեղը:

³¹ Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 275, ց. 5, գ. 68, թ. 1-4:

³² «Հայրենիք» ամսագիր, Բոստոն, 1924, դեկտեմբեր, էջ 100:

րու եւ մամուլի ներկայացուցիչներու հետ. ասոնց մէջն էին, ի միջի այլոց, Ահմէտ Բիգա պէր, «Թանին»ի խմբագիր Հիւսէին Ճահիտ պէր եւ ծովային նախարար Ռուֆ պէր: Ասկէ զատ մենք տեսակցութիւն ունեցանք Սուլթանին հետ, որուն մեզ ներկայացուց էնվէր փաշան: Մեր խօսակցութեան նիւթն էր հայկական հարցը»³³:

Ինչպէս նշվեց, Կոստանդնուպոլսի պատվիրակության հետ համախորհուրդ նույնպիսի դիվանագիտական ռազմավարական և մարտավարական դժվարին գործունեություն էր ծավալում նաև Բեռլինի հայկական պատվիրակությունը ինչպէս Գերմանիայում, այնպէս էլ եվրոպական այլ պաշտոնական մայրաքաղաքներում: Պատվիրակությունը դիվանագիտական այցելություններ էր կատարում և բանակցություններ էր վարում Քառյակ միության պետությունների ղեկավարների, ինչպէս նաև Բեռլինում Խորհրդային Ռուսաստանի դիվանագիտական ներկայացուցիչ Ա. Իոֆֆէի և այլոց հետ: Ըստ այդմ՝ դրանց ընթացքի մասին պարբերաբար տեղեկացնում էր Կոստանդնուպոլսի հայկական պատվիրակությանը:

Կարևոր է նշել, որ խորհրդաժողովի ձգձգման պայմաններում Հայկական հարցին և ընդհանրապէս Անդրկովկասին վերաբերող բոլոր կարևորագույն հարցերը քննարկվում էին գլխավորապէս Բեռլինում³⁴, որտեղ մասնակիցներից յուրաքանչյուրը, մասնավորապէս գլխավոր դաշնակիցներ կայսերական Գերմանիան և օսմանյան Թուրքիան հետևողականորեն ու ջանադրաբար հետապնդում էին իրենց աշխարհաքաղաքական և տնտեսական շահերը տարածաշրջանում: Ընդ որում, Կոստանդնուպոլսում քննարկվում էին Օսմանյան կայսրության և անդրկովկասյան նորանկախ հանրապետությունների միջև վիճելի սահմանների հստակեցման հարցեր և այլն: Փաստորեն, Բեռլինի և Կոստանդնուպոլսի հայկական պատվիրակությունների դիվանագիտական ռազմավարական ու մարտավարական գլխավոր նպատակը Հայկական հարցը լուծելն էր:

Հայկական պատվիրակությունը Կոստանդնուպոլսում երեք օր հանգիստ առնելուց և դիվանագիտական նախապատրաստական որոշ աշխատանքներից հետո, հունիսի 22-ից հուլիսի 3-ը հանդիպումներ ունեցավ և բանակցություններ վարեց Օսմանյան կայսրության ռազմաքաղաքական ղեկավարության մի շարք բարձրաստիճան պաշտոնյաների, ինչպէս նաև Թուրքիայում հավատարմագրված՝ Գերմանիայի, Ավստրո-Հունգարիայի, Բուլղարիայի, չեզոք պետություններ Պարսկաստանի (Իրանի), Շվեդիայի, Իսպանիայի, Դանիայի, Հոլանդիայի ու այլ երկրների ղեսպանների, թուրք քաղաքական ու պետական ազդեցիկ գործիչների և մամուլի հայտնի ներկայացուցիչների հետ³⁵: «Ընդ-

³³ Նույն տեղում:

³⁴ Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 200, ց. 2, գ. 12, թ. 59:

³⁵ Տե՛ս նույն տեղը, ց. 1, գ. 8, թ. 117, ց. 2, գ. 12, թ. 40-41:

հանրապետ պիտի ըսեմ, - գրում է Ալ. Խատիսյանը, - որ դերերը մենք առաջունե կը բաժնեինք իրարու միջեւ եւ ամէն մէկը յանձն կառնէր խոսիլ որոշ նիւթերու վրայ»³⁶:

Պատվիրակությունն առաջինն այցելեց օսմանյան Թուրքիայի նախարարների խորհրդի մեծ վեզիր Թալեաթ և ռազմական նախարար Էնվեր փաշաներին, ապա արտաքին գործերի նախարար Նեսիմի բեյին, ռազմածովային ուժերի նախարար Ջեմալ փաշային, արդարադատության նախարար Հալիլ բեյին³⁷ (Կոստանդնուպոլսում վերջինս էր նախագահելու խորհրդաժողովը³⁸) և ուրիշների: «Հասկանալի է իհարկե, - գրում է «Ձանգ» լրագիրը, - հոգեկան այն ծանր վիճակը, որ պիտի ապրէր մեր պատվիրակությունը այդ պահուն»³⁹. այցելություններ, դիվանագիտական բանակցություններ օսմանյան Թուրքիայի բացառապես պետական քաղաքականության հետևանքով Արևմտյան Հայաստանում և հայաբնակ բազմաթիվ այլ վայրերում ավելի քան մեկուկես միլիոն հայության զանգվածային ցեղասպանությունն ու վեց հարյուր հազարից ավելի հայերի հայրենագրությունը ծրագրողների և գործադրողների մի մասի հետ, «որոնք այսօր էլ հետամուտ էին փոքրիկ հանրապետության սահմաններում սովոր բնաջնջել մնացած հայությանը»⁴⁰:

Հունիսի 22-ի կեսօրին օսմանյան Թուրքիայի արտաքին գործերի նախարարության հատուկ ներկայացուցիչ Մուխթար բեյի ուղեկցությամբ հայկական պատվիրակության նախագահ Ավ. Ահարոնյանը, արտաքին գործերի նախարար Ալ. Խատիսյանը և պատվիրակության ռազմական խորհրդական գեներալ Գ. Կորգանյանը այցելեցին Թալեաթ փաշային⁴¹:

Դիվանագիտական փոխադարձ հաճոյախոսություններից հետո նախագահ Ավ. Ահարոնյանը մեծ վեզիրին ներկայացրեց պատվիրակության հիմնական նպատակները. «Մեր տարածքը շատ սուղ և սահմանափակ է ... կստեղծի (օսմանյան կայսերական կառավարությունը – Գ. Պ.) հնարավորություն՝ մեր պետության համար ապահովելու տարածքային սահմաններ՝ բավարարելով մեր օրինական ձգտումները, որը արդարության և ազգագրական սկզբունքներին զոհացում տալով՝ հայկական նոր պետությունը կդարձնի կենսունակ և ընդունակ քաղաքական ու տնտեսական ... զարգացման ճանապարհի»⁴²: Իբրև պատասխան՝ Թալեաթ փաշան քաղաքավարական ձևերի տակ թաքնված կեղծ սիրալիրությամբ ողջունեց հայկական պատվիրակությանը՝ հա-

³⁶ «Հայրենիք» ամսագիր, Բոստոն, 1924, դեկտեմբեր, էջ 101:

³⁷ Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 200, ց. 1, գ. 8, թ. 117, տե՛ս նաև **Ա-դո**, նշվ. աշխ., էջ 538:

³⁸ Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 200, ց. 2, գ. 12, թ. 40:

³⁹ «Ձանգ» լրագիր, Եր., 1 դեկտեմբերի, 1918 թ.:

⁴⁰ **Ա-դո**, նշվ. աշխ., էջ 540:

⁴¹ Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 200, ց. 2, գ. 12, թ. 39:

⁴² ՀԱԱ, ֆ. 200, ց. 1, գ. 13, թ. 7:

վաստիացնելով. «Կայսերական կառավարությունը ամբողջապես կիսում է հայ ժողովրդի զգացումները, հույսերը, և երիտասարդ հանրապետությունը կարող է ապահով լինել, որ Օսմանյան կայսրությունը ամեն կերպ կաջակցի և անհրաժեշտը կանի, որպեսզի այդ ուժեղ և աշխատասեր ժողովուրդը կարողանա իրագործել իր ծրագրերը»⁴³: Ապա պատասխանելով պատվիրակության շոշափած՝ ցեղասպանության հետևանքով հայրենագրկված հայ փախստականների՝ իրենց հայրենի օջախներ վերադարձի և ներքին կարգավորման մի շարք խնդիրների վերաբերյալ հարցին՝ մեծ վեզիրը, բացահայտորեն նենգափոխելով ամբողջ պատմական իրողությունը և ճշմարտությունը, հրապարակայնորեն հայտարարեց. **«Հայ և օսմանյան ժողովուրդների միջև տեղի են ունեցել թյուրիմացություններ, որոնք շատ ցավալի հետևանքների են հանգեցրել»**⁴⁴: Ահա այսպես էր արտահայտվում Հայոց ցեղասպանությունը և հայրենագրկությունը ծրագրած ու գործադրած գլխավոր գործիչներին մեկը՝ Թալեաթ փաշան:

Դիվանագիտական քննարկումների ժամանակ Թալեաթ փաշան միտումնավոր շրջանցեց և շեղեց հայ դիվանագետների ներկայացրած հիմնական հարցադրումները՝ դարձյալ նենգափոխելով ամբողջ պատմական ճշմարտությունը: Պատվիրակության անդամ Ալ. Խատիայանը այդ առնչությամբ գրում է. «Հարկաւ, իր առաջին իսկ խոսակցության ատեն (Թալեաթ փաշան – Գ. Պ.) ջանաց նետել իր վրայէն ռուս պատասխանատուութիւն հայկական եղեռնին համար: Ամբողջ պատասխանատուութիւնը կը ձգէր զինուորական իշխանութեան, քրդերու եւ տեղական իշխանութիւններու վրա: «Ահա դուք պիտի տեսնէք ինքներդ, կըսեր ան, թէ ինչպէս երբեմն պաշտոնեաները կամայական կերպով կաղաւաղեն վերէն եկած հրամանները»: Ան կը պատմէր, թէ ինչպէս պատերազմի առաջին օրերուն ինք խնդրած էր խորհրդարանի անդամ Վարդգէսէն Թուրքիոյ կողմը բռնել եւ ինչպէս Վարդգէսը իր այդ խնդրանքին պատասխանած էր լռութեամբ: «Մեր թշնամիները ռուսներն էին, կըսեր Թալեաթ, բայց երբ անոնք իրենց հրացանները կը պարպէին մեր զինուորներուն վրա, անոնց փամփուշտները կը դպչէին մեր զինուորներուն ոտքերուն: Իսկ երբ սկսեցան կրակել թրքահպատակ հայերը, իրենց հայրենիքի դաւաճանները, այն ատեն փամփուշտները կը դպչէին մեր զինուորներու սրտին»⁴⁵: «Այս տեսակցութիւնը, - շարունակում է Ալ. Խատիայանը, - հարկաւ տանջանք էր մեզ համար: ... Աշխատեցանք մեր խօսակացութեան նիւթը անցեալէն փոխադրելու ներկայի հրատապ հարցերուն վրա: ... Թալեաթի արտաքինը իրեն համար նպաստաւոր տպաւորութիւն մը չէր ձգէր. իր ամբարտաւան երեւոյթը, ոչ-

⁴³ Նույն տեղում, ց. 1, գ. 13, թ. 7-8:

⁴⁴ Նույն տեղում, թ. 8:

⁴⁵ «Հայրենիք» ամսագիր, Բոստոն, 1924, դեկտեմբեր, էջ 101:

մտաւորականի դէմքը, մարմնեղ կազմաւածքը, իր ձայնը, որ կեղծ բարեկամութեան մը շեշտը կառնէր, չէին կարող նպաստաւոր ըլլալ: Ի վերջոյ, ան խնդրեց գրաւոր կերպով ներկայացնել իրեն հայկական պահանջները, զեկուցանելու համար նախարարական խորհուրդին եւ խոստացաւ խօսիլ արտաքին գործերու նախարարին հետ: Թալէաթ փաշան խօսքով իր հաւանութիւնը կուտար մեր պահանջներուն, **բայց կըսէր թէ բոլոր հարցերն ալ խորհրդաժողովը պիտի որոշէ**⁴⁶: Թալէաթը հայ դիվանագետներին հայտնեց նաև. «Կոնֆերանսը կսկսվի հավանորեն մեկ շաբաթից»⁴⁷:

Ինչպէս տեսնում ենք, բնավ էլ պատահական չէր, որ Թալէաթ փաշան հայկական պատվիրակությանն ակնհայտորեն նպատակաւորոված մղում էր դիվանագիտական փակուղի: Բանն այն է, ինչպէս արդեն ասվել է, որ Օսմանյան կայսրության ռազմաքաղաքական դեկլարացիայի դիվանագիտական մարտավարությունը Կոստանդնուպոլսում հրավիրվելիք խորհրդաժողովը խափանելն էր:

Պատվիրակությունը հաջորդիվ դիվանագիտական այց կատարեց օսմանյան Թուրքիայի ռազմական նախարար Էնվեր փաշային: Ուշագրավ է պատվիրակության անդամ Ալ. Խատիսյանի հիշատակած հետևյալ պերճախոս փաստը թուրքական դիվանագիտության վարքագծի և որոշ յուրահատկությունների մասին. «Երբ մենք մտանք ընդունելության մեծ սրահը, մեր ուշադրությունը գրավեց դիմացի պատին կախված թրերի հսկայական հավաքածուն, որտեղ ոսկե տառերով արաբերենով մակագրված էր. «Թրերի շղթաների ներքո կգտնես քո դրախտը»»⁴⁸: Ալ. Խատիսյանը շարունակում է. «Էնվեր փաշա անմիջապէս ընդունեց մեզ. միջահասակ եւ վայելչակազմ մեկն էր, որ առաջին անգամէն քաշուող, վերաբերմունքի մէջ պարզ եւ շատ գուսպ մարդու տպաւորութիւն մը կը ձգէր. դէմքը շատ խիստ էր եւ հանդարտ, աչքերը՝ խորաթափանց եւ խոհուն. ընդհանրապէս գրաւիչ էր արտաքինով: Այս մարդուն նայելով դժար էր հաւատալ, թէ ընդունակ է հանդարտ սրտով հարիւր հազարաւոր մարդիկ մահուան գիրկը նետել: Այդքան խաբուսիկ է թուրքերուն երեւոյթը. Ատոր համար է, որ երոպացիները այնքան դիրաւ կը խաբւին անոնց անուշ եւ գրաւիչ ձեւերէն»⁴⁹:

Պատվիրակության նախագահ Ավ. Ահարոնյանը, ողջունելով Էնվեր փաշային, հրապարակեց հիմնական և առանցքային այն խնդիրները, որոնք ներկայացրել էր Թալէաթ փաշային: Էնվերը, շնորհակալություն հայտնելով և փոխադարձ զգացումներ արտահայտելով, ասաց. «Այդ էլ սպասում էին ձեզնից: Ճշմարտությունն այն է, որ դուք ձեր հույսը դրել էիք Ռուսաստանի, ավելի շուտ Անգլիայի վրա: Թուրքիան այժմ ձեզ ան-

⁴⁶ Նույն տեղում, էջ 101-102:

⁴⁷ ՀԱԱ, ֆ. 200, ց. 2, գ. 34, թ. 2:

⁴⁸ ՀԱԱ, ֆ. 200, ց. 1, գ. 8, թ. 117:

⁴⁹ «Հայրենիք» ամսագիր, Բոստոն, 1924, դեկտեմբեր, էջ 102:

կախություն տվեց և տվեց այդ ձեր դրության մասին երկար մտածելուց հետո: Իմ ստորագրությունը կա և երբեք չի ջնջվի: Դուք կարող եք լինել ոչ միայն մեր լավ բարեկամները, այլև մեր դաշնակիցները: Դուք էլ պիտի այդ եզրակացությանը հանգեք և կտեսնեք, որ դա ամենալավ արդյունքները կբերի հասարակական բարօրության համար:

Փախստականների հարցը. արդարև, շատ տխուր ու ցավոտ է, ինչպես և պատերազմը, բայց բոլորն էլ դրանից տանջվել են: Հայերն ուժեղ, աշխատող և եռանդուն ժողովուրդ են: Շնորհիվ այդ հատկությունների՝ ինչ վերքեր, որ ստացել է ձեր ազգը պատերազմից, բուժելի են և պիտի բուժվեն: **Վստահ ենք, որ Կովկասի մեր զորքերը, համաձայն տրված հրամանի, բոլորովին կռռեկտ պիտի վարվեն:** Կարող եմ ասել, որ թուրք ազգաբնակչությունը նույնպես փախել է Տրապիզոնից և այլ քաղաքներից մինչև Ուրֆա և Ադանա, ուստի մենք էլ ուզում ենք խաղաղություն և հանգստություն⁵⁰: Ահա այսպես էր արտահայտվում Հայոց ցեղասպանությունը և հայրենագրությունը ծրագրած ու գործադրած մյուս գործիչը՝ Էնվեր փաշան:

Էնվեր փաշան, անդրադառնալով նաև հայ դիվանագետների՝ Հայաստանի սահմանների ընդարձակման և կենսունակ հայկական պետություն ստեղծելու պահանջին, հակադարձելով հայտարարեց. «Մենք չենք կարող մտածել սահմաններու ընդարձակման մասին, որովհետև ես յաջողեցայ ընել այն, ինչ-որ կենսական անհրաժեշտութիւն մըն է Թուրքիոյ համար: Ես եւ իմ ընկերներս ստեղծեցինք Հայաստանը եւ ատով գոհացում տուինք հայերու ազգային ձգտումներուն եւ լուծեցինք Հայկական հարցը: Միեւնոյն ատեն մենք այդ ըրինք Թուրքիոյ սահմաններէն դուրս, ռուսական հողին վրայ, եւ ունեցանք երկու յաջողութիւն. ա. ստեղծեցինք Հայաստանը եւ բ. անվթար պահեցինք Թուրքիոյ հողը: Միայն այդ գնով է որ մենք համաձայնեցանք հաշտուիլ հայկական հանրապետութեան գոյութեան հետ: Արդ, ի՞նչպէս կարելի է այժմ պահանջել, որ նոր հողամասեր կցենք Հայաստանին. չէ՞ որ այդ չենք կրնար ընել առանց դպչելու հին եւ նոր Թուրքիոյ հողերուն: Կարսը, Արտահանը եւ Պաթումը նոր միայն վերադարձան իրենց հին հայրենիքին գիրկը»⁵¹:

Ինչպես վերը նշվեց, պատասխանելով պատվիրակության նախագահ Ավ. Ահարոնյանին՝ Էնվեր փաշան, իհարկե խուսանավելով և անուշադրության մատնելով հայ դիվանագետների ներկայացրած հիմնական պահանջների դիվանագիտական քննարկումը, ոչ միայն բարեկամություն հաստատելու, այլև դաշնակցելու կոչ արեց: Փաստորեն, նա դարձյալ շրջանառեց Հայաստանի հետ ռազմական դաշինք (entente) ստեղծելու առաջարկը⁵²: Դեռևս 1918 թ. հունիսի սկզբին Բաթումի դիվանագիտական բանակցությունների ընթացքում թուրքական բանակի գլխավոր հրամանատար Վեհիբ փաշան խնդրանքով բազմիցս դիմել էր

⁵⁰ ՀԱԱ, ֆ. 200, ց. 1, գ. 13, թ. 5-6:

⁵¹ «Հայրենիք» ամսագիր, Բոստոն, 1924, դեկտեմբեր, էջ 102:

⁵² Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 200, ց. 1, գ. 8, թ. 117:

հայկական պատվիրակության նախագահ Ալ. Խատիսյանին, որ «իրենք հաճույքով հայերի հետ ռազմական դաշինքի կզնան, ինչպես դա արել են բուլղարների հետ, և որ Հայաստանը դրանից կարող է մեծ շահ ունենալ»⁵³: Իրականում այդ առաջարկի հիմնական նպատակն էր 10 հազար հայ զինվորի ընդգրկել իրենց զորքերի կազմում՝ Համաձայնության (Անտանտ) պետությունների դեմ կռվի նետելու համար այն պահին, երբ մոտենում էր Քառյակ միության մոտալուտ պարտությունը Առաջին աշխարհամարտում: Մակայն հայկական պատվիրակությունը դիվանագիտորեն խուսանավել էր հաշվի առնելով այդ առաջարկի խիստ վնասակար և անդառնալի հետևանքները հայության համար:

Էնվեր փաշան, գիտակցելով հայ դիվանագետների մտավախությունը և անվստահությունը Օսմանյան կայսրության ռազմաքաղաքական դեկավարության նկատմամբ, Կոստանդնուպոլսում առաջարկեց այլ պայմաններ, որոնց վրա պետք է հիմնվեր իր ենթադրած ռազմական դաշինքը: «Մենք զինակից դառնալով, - ասում է նա, - չենք կարող ձեզնից պահանջել, որ դուք մեր շարքերում, մեզ հետ միասին կուլեք անգլիացոց դեմ: Մենք գիտենք, որ այդ դուք չեք անի: Բայց մենք ուզում ենք ապահով լինել, մեր զորքի թիկունքը, երբ նա շարժեց անգլիացոց կողմը, դեպի Պարսկաստան - ձեր կողմից չի կարող վտանգված լինել»⁵⁴: Մակայն հայկական պատվիրակության նախագահ Ավ. Ահարոնյանը դիվանագիտորեն խուսանավեց՝ ասելով. «Դա մի խնդիր է, որի մասին ինքը չունի իր կառավարութեան հրահանգները, և առանց դրան նա իրեն իրաւունք չի համարում որևէ վերաբերմունք ցույց տալ դեպի խնդիրը»⁵⁵:

Մրանով ավարտվեցին հայկական պատվիրակության առաջին դիվանագիտական այցելությունը և բանակցությունները օսմանյան Թուրքիայի ռազմական նախարար Էնվեր փաշայի հետ: Եվ այնուամենայնիվ, Կոստանդնուպոլսում տեղի ունեցող հայ-թուրքական դիվանագիտական բանակցություններում Օսմանյան կայսրությունը ջանադրաբար շարունակեց Հայաստանի Հանրապետության հետ ռազմաքաղաքական դաշինք ստեղծելու վերաբերյալ քննարկումները: Մինչդեռ 1918 թ. հուլիսին կայսերական Գերմանիան պահանջել էր իր դաշնակից օսմանյան Թուրքիայից ընդհատել այդ դաշինքի ստեղծման շուրջ քննարկումները հետևյալ հիմնավորումով. Օսմանյան կայսրությունը չի կարող առանձին, անջատ կնքել դաշնագրեր, համաձայնագրեր այլ երկրների հետ՝ առանց Քառյակ միության պետությունների փոխադարձ համաձայնության⁵⁶: Այդ հարցին կանդրադառնանք մեկ այլ առիթով:

⁵³ Նույն տեղում, թ. 116, մանրամասն տե՛ս **Գ. Պետրոսյան**, Անդրկովկասը դիվանագիտական հորձանուտում. հայոց անկախ պետականության կերտումը (1917 թ. փետրվար – 1918 թ. հունիս), Եր., 2018, ԵՊՀ հրատ., էջ 224-225:

⁵⁴ «Զանգ» լրագիր, Եր., 1 դեկտեմբերի, 1918 թ.:

⁵⁵ Նույն տեղում:

⁵⁶ Տե՛ս ՆԱԱ, ֆ. 200, ց. 1, գ. 657 (2-րդ մաս), թ. 121-127:

ГЕГАМ ПЕТРОСЯН – *Первые переговоры делегации Республики Армения в Константинополе (июнь, 1918 г.)*. – Статья подробно освещает сложную и трудную дипломатическую, стратегическую и тактическую деятельность армянских делегаций в Константинополе и Берлине. Особое внимание было уделено тому, что армянские дипломаты пытались найти решение Армянского вопроса в сложных реалиях геополитических, экономических и дипломатических противоречий и конфликтов интересов между Центральными державами, в частности Османской Турцией и имперской Германией. Особое внимание было также уделено первым переговорам армянской делегации (председатель Ав. Агаронян) в Константинополе с великим визирем Совета министров Османской Турции Талаатом и военным министром Энвером-пашой.

В статье анализируются геополитические факторы, под влиянием которых завершился первый дипломатический визит армянской делегации и переговоры с военным министром Османской Турции Энвером-пашой. Также, было уделено большое внимание тому, что на проходящих в Константинополе армяно-турецких дипломатических переговорах Османская империя старательно продолжала обсуждения о создании военно-политического союза с Республикой Армения. В связи с этим в июле 1918 г. Германская империя потребовала от своего союзника Османской Турции прекратить переговоры о создании этого союза на следующих основаниях: Османская империя не может подписывать пакты и соглашения отдельно с другими странами без взаимного согласия четырех союзных государств.

Ключевые слова: *Республика Армения, Центральные державы, США, Германия, Турция, Австро-Венгрия, А. Оганджанян, Ав. Агаронян, Талаат, Энвер, Берсендорф, Мухтар-бей*

GEGHAM PETROSYAN – *The First Negotiations of the Delegation of the Republic of Armenia in Constantinople (June of 1918)*. – The makes a detailed focus on the complex and difficult diplomatic, strategic and tactical activities of the Armenian delegations to Constantinople and Berlin. Particular attention has been paid to the fact that the Armenian diplomats were making attempts to find a solution to the Armenian Question in the complex and difficult realities of geopolitical, economic and diplomatic contradictions and conflicts of interest between the states of the Central Powers, in particular Ottoman Turkey and German Empire. Particular attention has been also paid to the first talks of the Armenian delegation (chairman Av. Aharonyan) in Constantinople with the Grand Vizier of the Council of Ministers of Ottoman Turkey Talaat and Minister of War Enver Pasha.

The article analyzes geopolitical factors, under the influence of which the first diplomatic visit of the Armenian delegation and negotiations with the Minister of War of Ottoman Turkey Enver Pasha were held. Particular attention has been paid to the fact that during the ongoing Armenian-Turkish diplomatic negotiations in Constantinople, the Ottoman Empire diligently continued discussions on creating a military-political union with the Republic of Armenia. In this regard, in July of 1918, German Empire demanded from its ally Ottoman Turkey to stop negotiations on the formation of this union on the following grounds. The Ottoman Empire cannot sign pacts and agreements separately with other countries without the mutual consent of the four allied states.

Keywords: *Republic of Armenia, Central Powers, USA, Germany, Turkey, Austria-Hungary, H. Ohanjanyan, Av. Aharonyan, Talaat, Enver, Bersendorf, Mukhtar Bey*